

Багрій В.А.,

кандидат юридичних наук,

президент компанії ТОВ «Юридична планета»,

член Української Секції Міжнародної Поліцейської асоціації

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ НА ВІДПОЧИНОК

У статті проаналізовано специфіку права працівників на відпочинок. Деталізовано сутнісні характеристики даного правового явища. Визначено теоретико-правову основу відпочинку працівників. Надано авторську інтерпретацію права працівників на відпочинок.

Ключові слова: права працівників, трудова діяльність, право на відпочинок, умови праці, працівник.

In the article the specifics of workers' right to rest are analyzed. The essential characteristics of this legal phenomenon are detailed. The theoretical and legal basis of workers' rest is determined. The author's interpretation of the employees' right to rest is provided.

Keywords: workers' rights, labor activity, right to rest, working conditions, employee.

Теоретичне дослідження сутності права працівників на відпочинок є необхідним для формування підґрунтя для розвитку законодавчих положень щодо цього права, оскільки Основний Закон визначає, що максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом (частина третя статті 45) [1]. Тобто для визначення того, які ж «умови праці» (крім конституційно визначених) стосуються здійснення саме права працівників на відпочинок, варто з'ясувати зміст цього поняття та його сутнісні характеристики.

Значну увагу вивченню питань, пов'язаних з правом працівників на відпочинок, в тому чи іншому аспекті присвятили такі вчені, як А.С. Орлов, Д.М. Ядранський (розглядали відпочинок з точки зору соціології), В.Д. Авескулов, В.С. Венедіктов, О.Є. Гапон, О.Г. Гирич, В.В. Готра А.Ю. Денисевич, М.І. Іншин, Ю.В. Кириченко, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, Г.А. Пруденський, О.А. Ситницька, В.В. Хромей, С.М. Черноус тощо. Проте, дані науковці акцентували свої наукові інтереси на проблемах, дещо відмінних від нашого об'єкта дослідження. Тому на сьогоднішній день питання визначення змісту права працівників на відпочинок залишається актуальним.

В.В. Готра надає перелік особливостей часу відпочинку, аналіз яких, на наш погляд, дає підстави стверджувати про те, що автор ототожнює поняття «час відпочинку» та «конституційне право на відпочинок», а також те, що визначені автором особливості є й ознаками поняття, що розглядається. Особливостями часу відпочинку науковцем визнаються: відпочинок – це конституційне право кожної працюючої людини; суб'єктом права на відпочинок може бути кожен працюючий (робітник чи службовець); надання часу відпочинку, регламентується законодавством та внутрішнім трудовим розпорядком; час відпочинку – це певний часовий період, протягом якого робітники звільняються від виконання своїх трудових обов'язків; це весь час, який знаходиться поза межами робочого часу; виражається в конкретних одиницях виміру; забезпечується встановленням норми тривалості робочого часу; надавати цей час є обов'язком роботодавця; надається з конкретною метою; може використовуватися суб'єктом на власний розсуд або за конкретним призначенням [2, с. 239]. Не погоджуючись із даним переліком М.І. Іншин вважає, що дані ознаки більше підходять до характеристики сутності неробочого часу та надає власний перелік головних рис цього поняття: 1) це основоположне право працівника, яке з'являється у нього безпосередньо з моменту вступу у трудові правовідносини із роботодавцем; 2) це проміжок часу, впродовж якого працівник займається активним відновленням сил (так, адже працівник, не виконуючи трудових обов'язків на роботі, може займатися фізичною роботою вдома (господарством) і це навряд чи можна розцінювати як процесом відновлення трудових сил) [3, с. 312]. З даного приводу варто висловити думку про те, що все-таки такі ознаки, як те, що суб'єктом права на відпочинок може бути кожен працюючий (робітник чи службовець), це право здійснюється поза межами виконання трудових обов'язків, наявність конкретної мети реалізації

цього права, можливість використання на власний розсуд притаманні праву на відпочинок та також є його визначальними рисами, так як саме ці ознаки виділяють це право в окремий вид, вирізняють його серед інших прав, є його сутнісними характеристиками. Варто також звернути увагу на таку запропоновану в науковій літературі та описану вище ознаку, як те, що часом відпочинку є «проміжок часу, впродовж якого працівник займається активним відновленням сил...». Вважаємо, що дане твердження є помилковим, так як по-перше, відновлення сил може здійснюватися і не в активній формі (наприклад сон) та сприйняття того, що саме є відпочинком є суб'єктивним (для когось відпочинком може бути перегляд телепередачі, а для когось стрибки з парашутом). По-друге, це є правом працівника, а не його обов'язком. Саме для реалізації цього права державою на законодавчому рівні передбачені проміжки часу та їх тривалість, які є необхідними для відновлення сил. Передбачення таких часових меж має на увазі їх використання працівником саме для відновлення можливостей організму, проте як буде використаним такий час надається на розсуд особи, ніхто не повинен це контролювати. Так само як ніхто не повинен іншим чином забезпечувати реалізацію цього права (крім як виділення часу для відпочинку), наприклад, відсутній кореспондуючий обов'язок забезпечити усі можливості для реалізації цього права, такі як надання місця для відпочинку (наприклад, ліжка, місце в санаторно-курортному закладі), оплата розваг, переміщення особи до місця відпочинку тощо.

«Право на відпочинок» та «право на час відпочинку» також ототожнюється О.Є. Гапон, яка характеризує останнє визначає, що воно є одним із базових, що закріплені у Конституції України, є невіддільним від природи людини, зважаючи на біологічну сутність останньої, обумовлює якість виконання трудових обов'язків, забезпечує максимальні можливості щодо реалізації трудового потенціалу кожного працівника [4, с. 24]. З даного приводу варто зазначити, що на наш погляд, говорити про виділення якихось базових чи не базових прав в межах переліку прав, закріплених на рівні Основного Закону є помилковим, так як всі права, закріплені в цьому акті мають однакову значущість для кожного, вони лише реалізуються в різних сферах життєдіяльності. Разом з тим, будь-яке право, що є закріпленим в Конституції, є базовим по відношенню до інших прав.

Щодо поняття «відпочинок», то воно є багатоаспектним явищем, а його визначення зводяться або до його розгляду як проміжку часу, відмінного від робочого, або як психофізіологічної потреби, яка виникає внаслідок втоми від різних видів діяльності, в тому числі трудової.

Перший підхід до визначення пов'язаний з тим, що на рівні Конституції України право на відпочинок встановлено лише для працівників, на що вказує словосполучення «кожен, хто працює...» в частині першій статті 45 Основного Закону. При цьому, як правило, це поняття трактується з точки зору трудового законодавства і вживаного в ньому терміну «час відпочинку». Зокрема поширеним є його визначення, як часу, протягом якого працівник відповідно до законодавства та правил внутрішнього трудового розпорядку звільняється від виконання своїх трудових обов'язків [5, с. 30]. Тобто, при тлумаченні сутності часу відпочинку до уваги беруться до уваги наступні два моменти: 1) відпочинком є певний проміжок часу; 2) відпочинок є характерним для осіб, які працюють; 3) під час відпочинку працюючі особи звільняються від виконання трудових обов'язків. Іншим тлумаченням є розгляд відпочинку як проміжку часу, протягом якого працівник не виконує свої трудові функції і має право використовувати його за своїм розсудом, у тому числі для відновлення свого фізичного і трудового потенціалу [6, с. 125]. В даній дефініції відпочинок розглядається із дещо іншої точки зору – так само відпочинком є проміжок часу, протягом якого особа не виконує свої трудові функції, проте фундаментальним у даній дефініції є інший елемент – особа може використовувати свій час відпочинку на власний розсуд. Тобто, працівник не просто не виконує передбачену своїм трудовим договором роботу. Роботодавець не може використовувати в цей час працівника ні в який інший спосіб для задоволення власних інтересів. Цей час повністю належить працівнику, не зважаючи на те, що він може встановлюватися протягом робочого дня. Переважна більшість визначень у даній групі підходів відображається аналогічним чином і зводиться до визначення відпочинку як часу, що проводиться поза межами виконання трудової функції. Поняття «час відпочинку» виражається через категорію «час», не зазначаючи, що це ще й конституційне право кожної працюючої особи, регламентоване національним і міжнародним законодавством [4, с. 23]. Вважаємо такий підхід занадто звуженим і таким, що не відображає суті конституційного права людини і громадянина на відпочинок, а зводиться до надання визначення окремого правового поняття «час відпочинку», яке

живається в рамках трудового законодавства. Як слушно зауважує П.Д. Пилипенко, правове поняття часу відпочинку не відповідає фізіологічному поняттю відпочинку, коли людина, наприклад, спить [7, с. 288]. Адже відпочинок по своїй суті це не проміжок часу, а процес відновлення сил, потреба в якому виникає об'єктивно через фізичні (витривалість) та психологічні (необхідність здійснення різноманітних видів занять, встановлення соціальних зв'язків) спроможності та потреби організму. Тобто категорія «право на відпочинок» характеризує можливості особи відновити свої фізичні та психологічні сили. Об'єктом даного поняття є потреба з поновлення нормального функціонування організму, тоді як категорія «час відпочинку» відображає часові межі здійснення дій чи перебування в пасивному стані задля задоволення такої потреби.

Другим підходом до визначення поняття, що розглядається, є позиція О.П. Гапон, відповідно до якої відпочинком вважається відокремленість від певного виду діяльності, перш за все від праці, яка привела до втоми, виснаження, тоді виникає необхідність поновлення запасу сил [4, с. 22]. Такий підхід є більш широким, та відображає той факт, що відпочивати повинні не лише ті, хто зазнав втоми від трудової діяльності, а й від інших видів діяльності. На те, що право на відпочинок мають всі фізичні особи незалежно від того, чи знаходяться вони у трудових правовідносинах, чи ні, вказує С.М. Черноус, яка констатує той факт, що людина може займатися будь-якою діяльністю – фізичною, розумовою на інших правових підставах або й без них [8, с. 135]. З точки зору об'єктивного існування потреби відпочивати кожного, не лише того, хто працює, такий підхід правильно відображає цей аспект. Адже право на відпочинок мають діти, які навчаються у школі, студенти. Це право аналогічно забезпечується наявними перервами між уроками (заняттями), обмеженням щоденних перерв, вихідних днів, канікул. Про існування відмінного права на відпочинок, який впливає з виконання трудової функції, вказується щодо осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Так зазначається, що поряд з правом на відпочинок працюючих засуджених, кримінально-виконавчим законом встановлюються такі особливості щодо умов, форми та видів реалізації права засуджених на відпочинок: 1) восьмигодинний сон у нічний час; 2) вільний час; 3) щоденна прогулянка; 4) короткочасні виїзди: а) щорічний короткочасний виїзд за межі колонії; б) виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні; 5) побачення: а) короткострокові і б) тривалі побачення [9, с. 130]. Ці права реалізуються незалежно від виконання трудових функцій. Крім того варто вести мову й про право кожного, безвідносно до здійснення трудової діяльності, на відпочинок у вигляді сну, який по суті є беззаперечним видом відпочинку, так як фізіологічно без нього не може обійтися жодна особа, саме під час сну відновлюється функціональність організму. Це право забезпечується, наприклад, вимогами щодо заборони здійснювати надмірний шум після 23 години тощо. Разом з тим, аналіз конституційних положень свідчить про те, що на сьогоднішній день особливої правової охорони та визнання на рівні Основного закону набуло лише право на відпочинок тих, хто працює, тоді як право кожної людини і громадянина на відпочинок не набуло такого значення.

«Проміжним» підходом між двома означеними підходами є позиція професорів С. В. Вишневецької, С. Я. Вавженчука, М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. І. Щербини та інших учених, які вважають, що за своєю суттю відпочинок – це психоемоційний стан людини, спрямований на відновлення, збереження працездатності трудящих за трудовим договором [10, с. 272]. Тобто відпочинок в даному випадку пов'язується з психоемоційним станом особи, а не проміжком часу, та відновленням особи після виключно трудової, а не будь-якої іншої, діяльності. Таким чином надається перевага соціологічному підходу до характеристики поняття «відпочинок», адже, як зазначається в науковій літературі, якщо відпочинок розглядати з точки зору соціології, то його завданнями є: створення передумови для якісної та повноцінної праці; він є необхідною умовою споживання продукту, створеного під час праці; відпочинок виступає одночасно елементом підготовки до трудового процесу (який витрачається робітником для розвитку трудового потенціалу).

Таким чином, правом працівників на відпочинок є процес відновлення особою свого психологічного та фізичного стану, потреба в чому об'єктивно виникає у зв'язку з виснаженням та втомою після виконання трудової функції та у зв'язку з необхідністю продовження трудової функції, збереження фізично-психологічних можливостей організму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст.141 (Дата звернення: 17.03.2019)
2. Готра В. В. Сучасний стан реалізації права на відпочинок в Україні. Форум права. 2010. № 4. С. 235-240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_38 (Дата звернення: 17.03.19).
3. Іншин М. І. Теоретико-правовий аналіз часу відпочинку працівників в Україні. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 309-313
4. Гапон О. Є. Поняття та сутність права працівників на відпочинок. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2014. Вип. 28(2). С. 21-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_28%282%29__7 (Дата звернення: 17.03.19).
5. Грузінова Л.П., Короткін В. Г. Трудове право України :навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл] . К. : МАУП, 2003. 103 с.
6. Бабаскін А. Ю. Трудове право України. Академ. Курс : підруч. [А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Хуторян. К. : Видавництво А.С.К., 2004. 325 с.
7. Трудове право України. Академічний курс за ред. П. Д. Пилипенка. К. : Видавничий дім, 2006. 544 с.
8. Черноус С. М. Право на відпочинок у системі прав людини. Право та інновації. 2016. № 4. С. 134-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2016_4_22 (Дата звернення: 17.03.19).
9. Михалко І. С. Загальна характеристика основних видів відпочинку засуджених. Молодий вчений. 2015. № 4(2). С. 128-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_4%282%29__32 (Дата звернення: 17.03.19).
10. Трудове право: підручник за ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка. Київ. Юрінком Інтер, 2017. 600 с.

УДК 349.2

Кузьменко В. В.,

кандидат юридичних наук,

суддя Шостого апеляційного адміністративного суду

ФУНКЦІЇ ПРАВОВОГО ЗВИЧАЮ У СУЧАСНОМУ ТРУДОВОМУ ПРАВІ
УКРАЇНИ

У статті проаналізовано види функцій правового звичаю у сучасному трудовому праві України. З'ясовано зміст і значення кожної функції у зазначеному контексті. Деталізовано роль функцій правового звичаю у сучасному трудовому праві України.

Ключові слова: функція, правовий звичай, трудове право, трудове законодавство.

In the article the types of functions of legal custom in modern labor law of Ukraine are analyzed. The content and meaning of each function in the specified context is clarified. The role of the functions of the legal custom in modern labor law of Ukraine is detailed.

Keywords: function, legal custom, labor law, labor legislation.

Дослідження функцій безпосередньо пов'язано із метою та призначенням правових звичаїв, а отже надання їх переліку дозволить визначити, які саме правові звичаї повинні бути санкціоновані державою, із врахуванням європейських тенденцій розвитку та дотримання правових принципів, а також, які правові звичаї краще залишити на саме добровільному рівні для найкращого виконання ними своєї мети в трудовому праві.

Варто вказати, що питання, як функцій, так й ролі та значення правових звичаїв в трудовому праві є малодослідженими, однак окремими питаннями загального характеру займалися наступні вчені: О. А. Ануфрієнко, В. А. Багрій, М. М. Бедрій, К. С. Босак, Р. Я. Бутинська,